

A bölcsességirodalom a Héber Bibliában

A bölcsességirodalom

- Példabeszédek, Qohelet, Jób könyve
- Kánoni helyük:
 - Írások: Példabeszédek, Qohelet (*hames megillot*), Jób (+ Énekek éneke)
 - Deuterokanonikus: Ben Szíra, Salamon bölcsessége
- Ókori közel-keleti háttér (egyiptomi- és mezopotámiai bölcsességirodalom)
- Tanító, útmutató, praktikus jelleg: „hogyan”- műfaj (Bandstra)
- Kiindulópontja az ember: élete, tapasztalata, élettere
- Egyetemes igazságok, praktikus tanácsok az életvezetésre (példabeszédes bölcsességirodalom)
- Az emberi létezés alapkérdései (értekező bölcsességirodalom)
- Vallásosság kérdése: inkább a kozmikus renddel foglalkozik, nem Izrael hitével
- Datálás: fogság utáni redakció, de fogság előtti részek is pl. Péld 10 - 31

A bölcsességfogalom

- *Hokma* (bölcesség)
- Von Rad (1962) az élet és a világ törvényeinek gyakorlati ismerete, mely tapasztalaton alapul; élettapasztalat és józan ész
- Von Rad (1972) a kozmikus világrend szerint rendezni az életet
 - Ahistorikus szemlélet, *hokma* mint kozmikus bölcsesség (vö. *ma'at*)
- Murphy (1983) az emberi magaviselettel foglalkozik, etikai orientáció
- Whybray (1974) egy csoport intellektuális hagyománya, eltér a papi, prófétai szövegektől: a logikát alkalmazza a kinyilatkoztatás helyett

Eredet, Sitz im Leben

- Eredet:
 - 1. törzsi, családi kör (apa és fia)
 - 2. udvari iskolákhoz köthető bölcsesség (írmoki iskolák), Salamon korától (bürokrácia kinevelése)
- Ki a *Hakam*:
- Mesterember (Kiv 36:8); tudós: törvény – és jogtudó (Eszt 1:13), a király tanácsadója (Jes 19:11); írás értelmének megfejtője (Dán 5:15), tanító (Qoh 12:13) etc.
- Egy külön csoport a próféták és papok mellett vö. Jer 18:18: „...*Mert nem igaz, hogy nincs már a papnál tanítás, a bölcsnél tanács és a prófétánál ige!*” a bölcs alapvető funkciója a tanácsadás
- *soferim* – írástudók; *yo 'asim* – tanácsadók, a királyi udvarban volt rájuk szükség
- Ókori közel-keleti párhuzamok Egyiptom/Mezopotámia – Bölcsék/írástudók csoportja
- Ben Szíra 51:23: tanítás háza (*bet midraš*), ahol a Tóra tanulására koncentrálnak a bölcsék

A bölcsesség négy válfaja

- Crenshaw (1969) – 4 fajta típusa:
 - 1. **természeti bölcsesség**: világ megfigyelése, megértése pl. *onomastica* – rendszerező listák (állatvilág, fauna), vö. 1 Kir 4:33
 - 2. **gyakorlati bölcsesség**, útmutatás pl. Péld 22:17 - 24:22
 - 3. **bírói bölcsesség** pl. 1 Kir 3:16 – 28
 - 4. **teológiai bölcsesség**: elméleti, témái: Isten – igazság viszonya, az igaz szenvedései (*teodícea*) pl. Jób, Babiloni teodícea; a bölcsesség természete pl. Péld 8

A bölcsességirodalom jellegzetességei

- Sajátos jegyek:
 - 1. nem foglalkozik a nagy bibliai hagyományokkal, pl. szövetségkötés, kivonulás
 - 2. nemzetközi, kozmopolita jelleg, nem izraeliták főszerepe pl. Águr, Elihu
 - 3. ahistorikus, kozmikus jelleg; politika, valláskritika Ø
 - 4. párhuzam az ókeri keleti irodalommal (*sebayit*-irodalom, *teodícea* – irodalom)

Bölcsességirodalmi műfajok

- Intelem (*musar*)
- שְׁמַע בְּנִי, מוֹסֵר אָבִיךָ; וְאַל-תִּטְּשׁ, תּוֹרַת אִמְךָ.
- „*Hallgass, fiam, apád intésére, és ne hagyd el anyád tanítását!*” (Péld 1:8)
- Általában parancs, felszólítás
- Tiltás (אַל) formájában
- Apa – fia között

Bölcsességirodalmi műfajok

- Mondás (*mašal*):
- בֵּן חָכָם, יְשִׁמְחֵה-אָב; וּבֶן כְּסִיל, תּוֹגֵת אִמּוֹ.
- „*A bölcs fiú örömet szerez apjának, az ostoba fiú azonban szomorúsága anyjának.*” (Péld 10:1)
- Didaktikus: tapasztalatot, életigazságot foglal össze tömören (*aforizma*)
- Kétsoros forma, rímpár
- Parallelizmus – gondolatritmus, ellentétes (bölcs ↔ ostoba)

Bölcsességirodalmi műfajok

- Jób:
- zsoltárokkal párhuzamos műfajok: panaszzsoltárok, himnuszok
- „*Miért nem haltam meg, mikor megszülettem? Miért nem múltam ki, mikor anyám méhéből kijöttem?*” (Jób 3:11)
- Elbeszélő keret + drámai dialógus
- M. Pope – nem lehet besorolni műfajilag, *sui generis*
- C. Westermann – „dramatizált siralom”
- H. Richter – törvényszéki perbeszéd
- G. Fohrer – siralom, törvény, bölcsesség együttese

Bölcsességirodalmi műfajok

- Qohelet
- Tapasztalaton alapuló reflexiók, elmélkedések
- „*De amikor szemügyre vettem minden művemet, amelyet kezemmel alkottam, és fáradozásomat, ahogyan fáradozva dolgoztam, kitűnt, hogy mindaz hiábavalóság és hasztalan erőlködés; nincs semmi haszna a nap alatt.*” (Qoh 2:11)
- „Láttam”, „tudom”, „arra jutottam”, „szívemben így szóltam”
- Tanmesék (Qoh 9:13-16): „*Volt egy kicsiny város...*”
- bölcsességmondások

Bölcsességirodalmi műfajok

- Bölcsességirodalmi hatás (*wisdom influence*) más könyvekre
- Gen 37 – 50: József-novella, mint didaktikus narratíva
- bölcsességzsoltárok vö. Zsolt 1, 19, 37, 119
- Dánieli udvari narratíva: udvari bölcs, tanácsadó és álomfejtő (vö. József-narratíva), Ahikár-regény

A salamoni szerzőség

- Példabeszédek, Qohelet és Énekek éneke
- Célja: a tekintély emelése → kanonikusság
- Ok: az 1 Kir sok helyen kiemeli bölcsességét (1 Kir 3:9, 5:9-14)
- a bölcsességirodalom pártfogója, mecénása (Crenshaw, 1976)
- A salamoni királyság idején új bürokrácia, új udvari tisztviselők kinevelése → udvari iskolák kellettek (G. von Rad)

Példabeszédek (Mislé/ Paroimiai/ Liber Proverbiorum)

- Datálás: végső forma i.e. 400 után, antológia, hét különálló gyűjteményből áll
- **Prológus (1-9):** rövid poetikus részek, több utalás Istenre (→későbbi rész)
- *jirat Adonaj* (Isten félelme): a bölcs tudatában van annak, hogy Isten felelősségre vonja az embert cselekedeiért (1:7)
- A bölcsesség allegóriája: a Bölcsesség Úrnője (*Lady Wisdom*): Péld 8, 9 ↔ Balgaság Úrnője (9:13), vö. Péld 31:10-31 erényes nő = ideális bölcsesség?
- Szerepet játszik a teremtésnél, mint *amon* (mester, kézműves), Isten bölcsességgel teremti meg a világot (Péld 3:19) – Isten szavával teremt (papi tradíció)

Példabeszédek könyve

- **Péld 10 - 29** : Salamon mondásai, a királyság meglétét feltételezik (2-5. gyűjt.)
- párversek, ellentétes parallelizmus jellemzi, szójátékok (*paronomázia*), véletlenszerű rendezés, listászerű
- Ellentétek: bölcs – balga; gonosz – igaz; gazdag – szegény; szorgos – lusta
- 22:17 – 24:22 : *Amenemope intelmei* c. egyiptomi mondásgyűjteményre megy vissza, hasonló tematika: ne rabold ki a szegényt (22:22), a gazdagság hamar elröppen (23:4-5), ne edd az irigy kenyerét (23:6-7) stb.
- 30:1-14, 15-33: Águr mondásai és számmondások; 31:1-9, 10-31: Lemuél mondásai és a derék asszony dicsérete (*eset hajil*): ókori nőideál, bölcsesség szerinti élet megtestesítője (6-7. gyűjt.)

A Példabeszédek gondolatvilága

- Ellentétes parallelizmus (*antithetic parallelism*):
- „*A bölcsesség élet forrása birtokosának, a balgák büntetése meg balgaság.*” (16:22)
- Az emberek tetteivel egyenesen arányos a következmény (*Tat – Ergeben Zusammenhang*), a jók jutalomban, a rosszak büntetésben részesülnek (jutalom – büntetés teológiája/retribution theology)
- Az emberiséget két részre osztja: bölcs (istenfélő/igaz) és ostoba (istentelen/gonosz), ezek statikusak, nem változnak
- A bűnösök/balgák Isten színétől távol vannak, bűnhődnek → elrettentő példa
- Tett és következmény szoros kapcsolata, isteni igazságszolgáltatásba vetett hit (optimista):
- „*A jó ember elnyeri az Úr kegyelmét, hanem az alattomost, azt elítéli.*” (12:3)

Jób könyve (Ijjob/ Iób/ Hiob)

- **Tárgya** a *teodícea*, kérdése: Miért szenved az igaz ember? Isten miért hagyja?
- Tehát nem fogadja el az isteni igazságosság hagyományos felfogását → válság
- **Párhuzamai:** Babiloni teodícea; Dicsérni akarom a bölcsesség urát („Babiloni Jób”), Ember és Istene („Sumér Jób”), A paraszt panasza
- **Szereplők:** Jób, Bildád, Cófár, Elifáz, Elihu párbeszédei, drámai keretben
- **Keletkezés:** a keretelbeszélések (1–2. f.; 42.f.) fogság előtti; a dialógusok (3 – 42.f.) fogság utániak; keret: Jób legendája, prózai ↔ gerinc: Jób drámája, verses
- **Műfajok:** személyes panaszdal, dramatizált keretben (C. Westermann)

Jób: tartalmi áttekintés

- 1-2: prológus: Jób gazdagsága, boldogsága váratlanul, balsorsszerűen összeomlik
- Drámai dialógus Isten és Jób között – bizonyítani akarja ártatlanságát
- A sátán (*satan*) a vádló, Jób erényeit megkérdőjelezi → Isten próbára teszi
- 3-14; 15-21; 22-27. f.: Viták sorozata Jób és barátai között Jób szenvedésének okáról
- 29 – 31. f.: Jób ártatlanságához ragaszkodik, kérdőre vonja Istent
- 32 – 37. f. : Elihu beszéde: a szenvedés célja a nevelés, az ember jobbá válása
- 38 – 39 f.; 40:6 – 41:26 : Isten felelete a viharból, a teremtés csodái
- 42:1 – 6 : Jób elfogadja Isten mindenhatóságát, aláveti magát
- 42:7 – 16: epilógus

Jób: A jutalmazás – büntetés kérdése

- Jób szavai: „*S ha kiáltásomra feleletet adna, akkor sem hihetném, hogy hallgat szavamra. (...) Ha erőről van szó, akkor ő az Erős, ha a jogot nézzük, hát ki idézi meg?*” (9:16, 19)
- JHWH pontosan így tesz: nem foglalkozik *quid quo pro* a jutalmazás – büntetés kérdésével: „*Világraszóló tervemet ki homályosítja el oly szavakkal, amelyekből hiányzik a tudás? Nosza, övezd föl, mint a hős, a derekadat! Kérdezni szeretnék, világosíts fel! Mikor a földet alkottam, hol voltál? Mondd csak meg, ha egyszer oly nagy a bölcsességed!*” (38:2)
- Isten megjelenik, de nem felel érveikre, megérdemli-e vagy nem a büntetést.
- Isten mindenhatóságáról tesz tanúságot, tettei megkérdőjelezhetetlenek, bölcsessége nem emberi, irracionális → Jóbnak teljesen rá kell támaszkodnia
- Babiloni teodícea: nincs rá válasz, miért szenved az igaz ember → kétségbeesés, cinizmus

Qohelet könyve (Ekklesiasztész/Ecclesiastes/Prédikátor)

- Pseudonim, a *kahal*-t (gyülekezet) összehívó, a *kahal*-t tanító (Luther: *Prediger*)
- Salamoni szerzőség: Qoh 1:1 → Dávid fia, Jeruzsálem királya
- Datálás: nyelvezete kései (LBH), fogság utáni, 3. század (válság → hellenizmus)
- *Hames megillot* egyik könyve, *szukkot*kor olvassa fel a zsidóság (11. sz.)
- *Pesszimizmus dialógusával* szokták összehasonlítani (szélsőséges)
- Visszaemlékezés, tapasztalat, személyes reflexiók (kutattam, kerestem, arra jutottam...) → értekező jelleg, vitatkozó, kritikus (vö. gr. *diatribé*)

Qohelet felfogása

- Hagyományos teológia (retribúció tana) megkérdőjelezése: Mi az emberi létezés célja?
- Nincs összefüggés az ember viselkedése és sorsa között: „*Mert néha az igazak kapják, amit a gonoszok érdemeltek volna, és a gonoszok kapják, amit az igazak érdemeltek volna.*” (8:14)
- *Vanitatum vanitas (hevel havalim)* – minden hiábavaló, az élet értelmének keresése nem vezet sehova, maga a bölcsesség is hasztalan → ókori közel-keleti bölcsesség válsága → cinizmus, szkepticizmus

Qohelet: ciklikusság és limitáltság

- Struktúra: ciklikus, önmagába tér vissza, nincs iránya
- Qoh 1:2 – *hevel* (“üresség”, “hiábavalóság”) → Qoh 12:8 – *hevel*
- Természet ciklikussága (1:5-7), az élet örökös ismétlődése (1:9-10) → hiábavaló, „*nincs új a nap alatt*”
- A “nap alatt” (*taħat haššameš*): 29-szer
- Negatív konklúzióként, párhuzamba vonható a *hevel* kifejezéssel (1:2, 3):
- „...*Minden hiábavalóság! Mi haszna az embernek minden fáradozásból, amit magára vállal a nap alatt?*”
- Az emberi földi létet, tapasztalást korlátozott időkeretbe helyezi: mulandó, tünékeny, hiábavaló (1:9, 14):
- „*Ami volt, ugyanaz lesz majd, és ami történt, ugyanaz fog történni, mert nincs semmi új a nap alatt.*”
- „*Láttam, hogy mindaz, amit véghezvisznek a nap alatt, csak hiábavalóság és hasztalan erőlködés.*”

Qohelet: ciklikusság és limitáltság

- az emberi tudás limitáltsága:
- *„Úgy láttam, hogy az ember nem képes kiismerni Isten sokféle tettét, azokat a tetteket, amelyek a nap alatt történnek. Az ember ugyan fáradozik azon, hogy kikutassa, mégsem tudja kiismerni. Még ha azt mondja is a bölcs, hogy már tudja, akkor sem képes kiismerni.” (8:17)*
- *„Mindent ő tesz, a maga idejében. Adott ugyan nekik (némi) fogalmat az idő egész folyásáról is, de anélkül, hogy az ember elejétől végig fel tudná fogni, amit az Isten tesz. Ekkor megértettem: nem tehet jobbat az ember, mint hogy örüljön és élvezze az életét. Mert hiszen az is Isten ajándéka, hogy az ember eszik, iszik és kedvét leli a munkájában.” (3:11-13)*
- Az emberbe bele van táplálva az örökkévalóság fogalma, de nem képes azt felfogni, az ember tudatában van végességének, ezt nem képes átlépni → Isten jó dolgait kell élvezni (nem pesszimista)
- Létezik egy végső értelem, rend, Isten (*Elohim*) létezését nem tagadja, de távoli

Irodalom

- Soggin, Alberto J. (1999): *Bevezetés az Ószövetségbe*. 4. kiadás. Budapest: Kálvin.
- Collins, J. J. (2014): *Introduction to the Hebrew Bible*. Second Edition. Minneapolis: Fortress Press.
- von Rad, G. (1972). *Wisdom in Israel*. Nashville: Abingdon Press.
- Crenshaw, J. L. (1981). *Old Testament Wisdom: An Introduction*. Atlanta: John Knox Press.
- Murphy, R. E. (1983). *Wisdom Literature and Psalms*. Nashville: Abingdon Press.
- Murphy, R. E. (1981). *Wisdom Literature. Job, Proverbs, Ruth, Canticles, Ecclesiastes and Esther*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Westermann, C. (1995). *Roots of Wisdom: The Oldest Proverbs of Israel and Other Peoples*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Westermann, C. (1977). *The Structure of the Book of Job*. Philadelphia: Westminster Press.
- Whybray, R. N. (1974). *The Intellectual Tradition in the Old Testament*. Berlin: de Gruyter.

Köszönöm a figyelmet!